

AQLI ZAIF BOLALARDA NUTQNING BUZILISHLARI

Qahramonova Zebuniso Raufjon qizi

ATMU Defektologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada aqli zaif bolalarda nutqning buzilishlari haqida ma'lumot beriladi. Aqli zaif bolalarda nutq buzilishi va ularni me'yorga keltirish xususiyati oliy nerv (asab) faoliyati hamda psixik rivojlanishning o'ziga xos tomonlari bilan belgilanadi.*

Kalit so'zlar: *aqli, zaif, nutq buzilishi, oliy nerv, psixik, me'yor, debil, differensial, logopedik, boshlang'ich, analizator, kinestetik, miya po'stloq, disgrafiya, alaliya, dislaliya, rinolaliya, dizartriya, disieksiya, psixolog.*

Aqli zaif bolalarda bilish faoliyatining oliy shakllarini yaxshi rivojlanmaganligi fikrlashning yuzakiligi, nutqni sekin rivojlanishi va sifat jihatidan o'ziga xosligi, xatti-harakatini so'z orqali nazorat qilishni izdan chiqishi hissiy-irodaviy sohani to'laqonli emasligi kuzatiladi.

Debil darajasidagi aqli zaif bolalarda nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.

Aqli zaif bolalar uchun nutqning kech rivojlanishi xarakterlidir. Kuchli orqada qolish nutqqacha bo'lgan davridayoq kuzatiladi. Agar go'daklarda chug'urlash 4 oyligidan 8 oyligigacha me'vorida paydo bo'lsa, aqli zaif bolalarda esa bu holat 12-24 oylikgacha bo'lgan davrda namoyon bo'ladi. (I.V. Karlin. M.Strazulla.)

Kassel, Shlezinger, M.Zeemanlar fikricha, aqli zaif bo'lgan bolalarda birinchi so'zlar 3 yoshdan paydo bo'ladi. I.V.Karlin va M.Strazullaning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bunday bolalarda birinchi so'zlar 2,5yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan davrda paydo bo'lar ekan. (Bolalarda birinchi so'zlarning paydo bo'lish me'yori 10 oydan 18 oyligigacha).

Aqli zaif bolalarda nutq rivojining sezilarli ortda qolishi iboraviy nutq paydo bo'lishida ko'rinadi. Bunda birinchi so'zlarni bayon qilish bilan iboraviy (birikmani) nutq orasidagi oraliq vaqt ham, normal rivojlangan bolalarga nisbatan uzoqroq bo'ladi.

Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi.

Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi logopediya doirasida M.Xvatsev, R.Ye. Levina, G.A. Kashe, D.I.Orlova, M.A.Savchenko, Ye.F.Sobottovich, R.I.Lalayeva, K.K. Karlin tomonidan o'rganilgan. Bu tadqiqotlar natijasiga ko'ra yordamchi maktabning boshlang'ich sinflarida aniq nuqsonlar 40-60% bolalarda kuzatilar ekan.

S.Ya.Rubinshteynning fikricha, aqli zaif bolalarda nutq rivojlanmasligining sababi "miya po'stlog'i faoliyatining zaifligi, barcha analizatorlarda yangi differensial aloqalarning sekinlik bilan ishlab chiqilishidadir". Nutqiy eshitish analizatorlari doirasida differensial shartli aloqalarning asta rivojlanishi munosabati bilan aqli zaif

bola ancha vaqt nutq tovushlarini ajrata olmaydi, atrofdagilar aytgan so'zlarini aniq anglamaydi.

Motorikaning, shu jumladan, nutqiy motorikaning rivojlanishi aqli zaif bolalarda sekinlik bilan kechadi. Nutqiy harakatlarning aniqligi ikki tomonlama nazorat orqali ta'minlanadi. Eshitish singari kinestetik nazorat ham noaniq bo'lib rivojlanadi.

Atrofdagi olam haqidagi tasavvurning cheklanganligi, nutqiy aloqaning zaifligi, qiziqishning yetilmaganligi, nutqiy munosabatga bo'lgan talabning pasayishi aqli zaif bolalarda nutq rivojlanishining sekinlashishi bilan ifodalanadi. Bular bilan bir qatorda ularda nutq buzilishlariga olib keluvchi boshqa faktorlar ham sabab bo'ladi, ya'ni nutq apparati tuzilishdagi kamchiliklar natijasida rinolaliya, mexanik dislaliya, bosh miya po'stloq osti qismining ba'zi bo'limlarini zararlanishi oqibatida yuz beradigan organik duduqlanish va dizartriya.

Nutq buzilishining umumiy tavsifi.

Aqli zaif bolalarda nutqning buzilishi tizimli (sistemali) xarakterga ega. Ularda nutqiy faoliyat bilan bog'liq barcha harakatlarning u yoki bu darajada shakllanmaganligi namoyon bo'ladi-ki, bular motivatsiyaning zaifligi, nutqiy munosabatga bo'lgan talabning pasayishi, nutq faoliyatini programmashtirishning qo'pol buzilishi, nutqiy harakatlarning ichki programmasi, nutqiy programmaning qo'llanishi, nutq ustidan nazorat, oldindan o'ylangan natijani taqqoslash operatsiyalarini buzilishi kabilardir.

Aqli zaif bolalarda nutqiy bayon qilish turli darajada buziladi (mazmunan, til jihatidan, sensomotor darajada). Eng rivojlanmaganlari murakkab darajalar (mazmun, tilga oid) hisoblanadi. Ular yuqori darajada shakllangan tahlil harakatlari, sintez, umumlashmalikni talab etadi. Bunday bolalarda nutqning sensomotor darajasi turlicha kechadi. Yuqori sinflarga borib ko'pchilik o'quvchilarda nutqning fonetik nuqsonlari, motor darajalarining buzilishlarining yo'qolishi ro'y beradi. Shu bilan bir vaqtda bu bolalarda til va semantik darajalarning rivojlanishi me'yorga (normaga) yetmay qoladi.

Normal bolalardagi singari, aqli zaif bolalarda ham nutq buzilishining barcha shakllari uchraydi (dislaliya, rinolaliya, dizartriya, alaliya, disieksiya, disgrafiya, duduqlanish, afaziya va boshqalar). Nutq buzilishi tizimining strukturasi semantik nuqson (defekt) asosiy o'rinni egallaydi. Aqli zaif bolalarda nutq buzilishi o'zining uzoq vaqt saqlanishi bilan xarakterlanadi va yordamchi maktablarning yuqori sinflargacha bo'lgan davr oralig'ida saqlanib, qiyinchilik bilan bartaraf qilinadi.

Aqli zaif o'quvchilar nutqning fonetik tomondan buzilishi va ularni bartaraf etish yuzasidan logopedik ishlar. Yordamchi maktablarda tovush talaffuz qilishdagi nuqsonlar o'rta maktablarga qaraganda ko'proq uchraydi. Ular asosida bir emas, balki qator sabablar borki, bular: idrok qilish faoliyatining rivojlanmay qolishi, nutq-eshitish differentsiatsiyasining shakllanmasligi, nutqiy motorikaning buzilishi, artikulyatsion apparatning tuzilishidagi buzilishlardir. Me'yorida rivojlangan bolalar singari, aqli zaif bolalarda ham talaffuz qilish murakkab bo'lgan tovushlarda buzilishlar ko'proq uchraydi (L va R kabi titroq va portlovchi-sirg'aluvchi tovushlar). Boshqa tovushlarga

nisbatan R tovushining buzilgan shakllari ko'proq uchraydi. (M.A.Aleksandrovskeya ma'lumotiga ko'ra). Bu hol, V.I.Beltyukovning fikriga ko'ra, sirg'aluvchi tovushlarning akustik jihatdan bir-biriga yaqinligi bilan izohlanadi. Aqli zaif bolalarda og'zaki nutqni qabul qilishdagi buzilish va nutq eshitish, analiz va sintezining to'la rivojlanmasligi sirg'aluvchi tovushlarni talaffuz qilishdagi buzilishlar miqdorini belgilaydi.

Aqli zaif bolalarda tovush talaffuzidagi buzilishlarning navbatdagi o'ziga xosligi, mustaqil nutqdagi o'xshash bo'lgan, aniq, ravshan artikulator qurilmalarning foydalanishida namoyon bo'ladi.

Aqli zaif o'quvchilarning o'qishdagi buzilishlari I-sinfdayoq, ya'ni yozuv jarayonining 2-sinfdagi buzilishlaridan oldin namoyon bo'ladi. Buni aqli zaif bolalarda o'qish jarayoniga qaraganda kechroq o'zlashtiriladigan yozuv jarayonining murakkabligi bilan tushuntirish mumkin. Shu sababli yordamchi maktabda logopedik ishni o'qishdagi buzilishlarni to'g'rilashdan boshlash lozim. Bir vaqtning o'zida disgrafiya profilaktikasini amalga oshirib borish zarur, chunki, disgrafiya bilan dileksiya mexanizmi ko'p tomondan bir-biriga o'xshash. Shunday qilib, yordamchi maktabda logopedik ishlar ko'plab o'ziga xosliklar bilan xarakterlanadi, bular oliy nerv faoliyati, aqli zaif bolalarning psixologik o'ziga xos tomonlari, shuningdek, bu bolalarda nuqsonlar strukturasi, mexanizmlari, simptomatikalaridan kelib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Raxmanova V.S. "Korreksion pedagogika va logopediya". Toshkent "Iqtisod - Moliya" 2007;
2. M.Y. Ayupova "Logopediya". Toshkent O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti 2007;
3. Muminova L.R., Ayupova M.YU. Logopediya. Toshkent.1993